

УДК 323.2:316.485.26

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.28>

СУТНІСНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИДІВ ВНУТРІШНЬОГО ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ¹

Антон Бадер, Світлана Вовк

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Ковалю, 3, 36003, м. Полтава, Україна*

У статті констатується, що поява та розповсюдження сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій надала широкі можливості маскуванню відвертої зовнішньої агресії під різні види внутрішньополітичного збройного насилля. Підкреслено, що в 2014 р. Україна на собі відчула подібну ситуацію, а саме приховану агресію РФ, що супроводжувалась значним маніпулятивним тиском. Зазначено, що в основі трансльованих росією обґрунтувань повномасштабного вторгнення 2022 р. також покладено маніпуляції з поняттями «державний переворот», «військовий переворот», «громадянська війна» тощо. Наголошено, що актуальною для нашої держави є проблема підтримки інформаційної гігієни та формування критичного мислення громадян. Указується, що це абсолютно неможливо без встановлення системних рис та формулювання чітких визначень різних видів внутрішнього збройного насилля.

У розвідці на основі системних рис усі види внутрішнього збройного насилля були розподілені на дві категорії. До першої віднесено насилля, що застосовується з ініціативи державних структур. Зазначено, що цей вид характерний для недемократичних політичних режимів та має назву «репресії» й «терор». До другої віднесено усі інші види, в яких ініціатором застосування зброї є різні групи населення. Вказано, що остання категорія також має свою структуру. Підкреслено, що бунт, повстання та збройний заколот не призводять до суттєвих політичних змін, їх застосування провокують певні дії правлячої особи або еліти, а наслідком можуть бути незначні політичні зміни у вигляді поступок. Наголошено, що метою збройного зіткнення у межах громадянської війни є захоплення/збереження влади, повалення/консервування політичних структур. Констатовано, що громадянська війна веде до суттєвих суспільно-політичних трансформацій, однак опосередковано, на відміну від революції, у результаті якої відбуваються швидкі фундаментальні зміни у всіх сферах життя суспільства.

Ключові слова: збройне насилля, види внутрішнього збройного насилля, репресії та терор, бунт, повстання, збройний заколот, державний переворот, громадянська війна, революція.

Поява та масове розповсюдження сучасних інформаційно-телекомунікаційних засобів і технологій надали широкі можливості маскуванню відвертої зовнішньої агресії під різні види внутрішньополітичного збройного насилля. Так, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. політичні системи низки країн зазнали суттєвих змін у зв'язку з реалізацією керованих ззовні бунтів, повстань чи революцій. Україна, на жаль, не стала виключенням й у 2014 р. відчула на собі приховану агресію РФ, що супроводжувалась значним маніпулятивним тиском на наш інформаційний простір. В основі трансльованих росією обґрунтувань повномасштабного вторгнення 2022 р. також покладено маніпуляції з поняттями «державний переворот», «військовий переворот», «громадянська війна» тощо. Отже, окрім очевидних воєнних загроз, актуальною для нашої держави є проблема підтримки

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/002.

інформаційної гігієни та формування критичного мислення громадян. Зазначене, на наш погляд, абсолютно неможливе без встановлення системних рис та формулювання чітких визначень різних видів внутрішнього збройного насилля.

Виявленню сутнісних рис окремих видів внутрішнього збройного насилля приділили увагу низка дослідників [1; 2; 3; 4]. Терміни вказаного феномену можна знайти у словниках і довідковій літературі, що свідчить про досить глибоку їх розробленість [5; 6; 7; 8; 9]. Найбільш дискусійною залишаються розуміння сутності таких феноменів як «громадянська війна» та «революція». Дослідженням указаної проблеми займалась значна кількість авторитетних дослідників, зокрема С. Хантінгтон [10], С. Калівас [11], Д. Армитаж [12], Н. Самбаніс [13], Т. Скочпол [14], Дж. Пейдж [15], Ч. Тілі [16], І. Валлерстайн [17], Дж. Голдстоун [18], П. Штомпка [19]. Проте, чітких, загальноприйнятих визначень громадянської війни та революції так і не існує, що стимулює необхідність узагальнення напрацювань у цій сфері. Окрім того, комплексної роботи, у якій були б подані визначення дефініції усіх видів, у тому числі, крізь призму приналежності до одного явища – збройного насилля, теж не існує.

Сутнісно-термінологічний аналіз та виявлення системних рис видів внутрішнього збройного насилля є досить складною науковою проблемою. Так, якщо окремі терміни визначаються різними вченими приблизно однаково, то пошук системних рис таких явищ як громадянська війна чи революція, ведеться й сьогодні, що надає широкі можливості для маніпуляції громадською думкою. Межі між багатьма типами аналізованого феномену є нечітко окресленими, переходять один в одного, а окремі автори взагалі визначають деякі види як форми прояву інших. Окрім того, у сучасних класифікаціях внутрішнього насилля дослідники виокремлюють види, що передбачають боротьбу частини населення (більшої або меншої) з представниками державних структур – це бунти, повстання, громадянські війни тощо. Постає питання: чи існують види внутрішнього збройного насилля, що застосовується органами влади?

У вирішенні поставленої проблеми слід повернутись до сутнісних ознак феномену збройного насилля. Збройне насилля – це різновид політичного насилля, отже, з нього слід вилучити всі форми застосування зброї, спрямованні на підтримку режиму законності та правопорядку. Проте наголосимо, що межа між забезпеченням громадського порядку та усуненням політичних опонентів за допомогою силових структур є часто досить розмитою. Окрім того, усі види внутрішнього збройного насилля, з юридичного погляду, є протиправними діями [20, с. 410].

Однак проблема в іншому. Види збройного насилля, спрямовані на вплив чи зміну державної влади, дістануть свої визначення та будуть проаналізовані нижче. Питання в тому, чи існують його форми, що застосовуються з ініціативи державних органів? На наш погляд, тут простежується чітка залежність від політичного режиму. В демократичних державах використання збройного насилля з ініціативи владних структур виключено через різноманітні механізми громадського контролю. За умови недемократичного режиму збройне насилля широко використовується владою, є невід'ємним елементом функціонування політичної системи та має назву репресії і терор [21, с. 52]. Щодо дефініції зазначимо, що міжнародні фахівці визначають репресії як застосування збройних сил урядовими або формально організованими структурами проти неорганізованих цивільних осіб [22, с. 126]. На відміну від репресій, терор має масовий та демонстративний характер [3, с. 142].

Різновидом внутрішнього збройного насилля, що не викликає широкої дискусії та особливих проблем з визначенням дефініції, можна вважати бунт. В енциклопедичних словниках бунтом, як правило, називається насильницьке посягання на владу та існуючий

порядок правління. Ми вважаємо такий термін досить не повним, оскільки в ньому не окреслені основні характеристики, що відрізняють бунт від інших видів внутрішнього збройного насилля. Більш конкретне визначення знаходимо в Політологічному енциклопедичному словнику [7, с. 62]. Аналізуючи наведені в названому виданні терміни, з'ясуємо, що основними рисами бунту є стихійність, неорганізованість та відкритість. О. Балацька у своїй монографії додає, що бунт, окрім вищезазначеного, має демонстративний характер та не має чіткої мети [2, с. 29].

Отже, на основі всіх характеристик бунтом можна вважати насильницьке посягання на владу та існуючий порядок правління; бунт має стихійний, неорганізований, відкритий та демонстративний характер, реалізується більшістю населення або певною соціальною групою та спрямований проти чинної влади, її конкретних представників або їхніх рішень.

В академічному середовищі особливих дискусій не викликає й визначення такого феномену, як повстання. Провідною характеристикою, за якою цей вид збройного насилля відрізняється від бунту, є організованість. Повстання, як і бунт, має масовий, відкритий характер, та, на відміну від бунту, є ідеологічно орієнтованим, з певним рівнем організованості та навіть наявністю структур, які його забезпечують. Додамо, що повстання також характеризується розрізненістю інтересів учасників, інтенсивністю та більшою тривалістю. Цілі повстання, як правило, політичні – це зміна владної еліти або політичного режиму; а причинами досить часто стають економічні та соціальні проблеми. У межах повстання цілі, як правило, мають задекларований характер, вони кристалізуються в гаслах, які виправдовують застосоване збройного насилля. Слід зазначити, що як бунт може перерости в повстання, так і повстання може перейти в громадянську війну або революцію [7, с. 62; 2, с. 29].

На основі зазначеного маємо можливість сформулювати наступне визначення. Повстання – це організоване, масове, відкрите, ідеологічно обґрунтоване збройне насилля, яке характеризується розрізненістю інтересів учасників, інтенсивністю та тривалістю і метою якого є або зміна владної еліти, або політичного режиму.

Організованою формою збройного насилля слід вважати й збройний заколот. Однак, заколот, хоч і характеризується відкритістю, але під час його реалізації відсутня масовість, тобто широка підтримка населення, а також глибока продуманість та чітка й об'ємна програма діяльності. По суті, збройний заколот – це спланований та підготовлений збройний виступ вузького кола осіб з метою захоплення влади або примушення владних структур до виконання прагнень заколотників [23, с. 35].

Поняття державного перевороту є більш дискусійним ніж попередні. Так, П. Штомпка вважає, що «державний переворот – це раптова незаконна зміна влади, уряду або персоналу політичних інститутів без будь-яких змін політичного режиму, економічної організації або культурної системи» [24, с. 325–326]. П. Шляхтун під державним переворотом розуміє насильницьке або здійснене неконституційним шляхом захоплення державної влади [5, с. 119]. Найбільш змістовне визначення сформулював А. Дацюк, який вважає, що державний переворот – це насильницьке, незаконне захоплення державної влади однією з політичних сил шляхом повалення правлячого режиму, яке організовується й здійснюється під керівництвом відносно невеликої групи змовників, до складу яких можуть входити як політичні діячі, державні службовці, так і військові. Це своєрідна форма боротьби за владу в конфлікті між суб'єктами політичних відносин [6, с. 537].

У Політологічному енциклопедичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка, В. Бабкіна та В. Горбатенка державний переворот визначається як зміна політичного режиму, що відбувається із застосуванням насилля; та захоплення влади однією з політичних сил

у процесі політичної боротьби, яка виходить за межі легітимності. Державний переворот не призводить до докорінних змін економічного базису, системи матеріальних цінностей, а лише до зміни суб'єкта політичної влади [7, с. 148–149].

На основі широкого аналізу термінів різних авторів О. Меженська сформулювала власне визначення державного перевороту. Дослідниця пропонує визначити державний переворот «як нелегітимну форму зміни чинної влади чи / та політичного режиму в державі, яка здійснюється із застосуванням силових методів або з погрозою застосування насилля незначною та добре організованою групою осіб в інтересах соціально значущого сегмента політики». Слід додати, що під соціально значущим сегментом політики авторка розуміє «...тих головних політичних акторів, які мають безпосереднє відношення до політики, до влади та здатні впливати на політичні рішення й мають у цьому певний інтерес (окремі особистості, політичні групи, партії, представники фінансових корпорацій, олігархічних кланів, верхівка силових структур)» [3, с. 47–48].

Виходячи із наведених вище термінів неважко помітити, що ключовою характеристикою державного перевороту є недокорінний характер політичних змін, тобто в межах реалізації цього виду збройного насилля відбувається зміна лише владної еліти, а не перебудова основних характеристик політичної, соціальної, економічної системи чи культурних цінностей. Окрім того, державний переворот, як і збройний заколот, не має масового характеру, реалізується невеликою групою людей.

Різновидом державного перевороту слід уважати військовий переворот. У довідковій літературі він визначається як озброєний виступ частини військовослужбовців проти політичної влади, керівництва державою [8, с. 117]. В академічному середовищі існують думки щодо позитивних ознак військового перевороту, який певними дослідниками сприймається як установлення порядку, розв'язання політичної чи соціальної кризи в країні. Так, М. Требін під військовим переворотом розуміє спробу армії вирішити проблеми суспільства, узявши на себе відповідальність за справи в державі [1, с. 141–153].

Цієї думки дотримується й О. Меженська. На основі аналізу наявних визначень та специфічних ознак дослідниця формулює таке визначення військового перевороту: «... це неконституційний, насильницький спосіб зміни державної влади, що призводить до повалення влади цивільних осіб та встановлення диктатури військових як засобу вирішення певних (нагальних) суспільно-політичних проблем або інтересів соціально значущого сегмента політики» [3, с. 50].

Переважає більшість дослідників вважають, що причиною втручання армії в політичний процес і, як наслідок, військового перевороту є глухий кут, безвихідне становище, коли протиборчі політичні сили мають однакову підтримку та вплив, а відтак, унеможливується розв'язання кризи в державі [4, с. 189–194]. Характерним прикладом є Латинська Америка. У політичних системах більшості країн цього регіону закладено протиріччя між виконавчою та законодавчою владами. Так, якщо за рахунок традицій та політичної культури загалом, у США подібна система функціонує досить стабільно, то в країнах Латинської Америки призводить до періодично повторюваної патової ситуації між Президентом та Парламентом і, як наслідок, до численних військових переворотів [25, с. 82].

Певні дослідники, зокрема О. Балацька, об'єднують поняття військового перевороту й путчу в один термін, визначаючи, що державний переворот, здійснений за ініціативи військової еліти, є путчем [2, с. 82]. Однак О. Меженська розмежовує ці явища. Вона зазначає, що «державний переворот, який проявляється у формі збройного авантюристського виступу невеликої групи змовників-інакодумців зі складу військових, трактується науковцями як путч». І дає власне трактування терміну, розуміючи під путчем відкрити, пряму

відмову частини армії під керівництвом офіцерів або військової верхівки, яка знаходиться в підпорядкуванні діючої влади, підкорятися та захищати інтереси останньої, яка має меті змінити владну верхівку на ту, яка б захищала їхні інтереси. «Путч» означає насильницьке повалення уряду армією (або її частиною) або групою офіцерів» [3, с. 50–51].

Наведений термін є досить розгорнутим та ілюстративним, однак у ньому не врахована досить важлива, на наш погляд, деталь. Путч – це раптова, неконституційна, нелегальна зміна правлячої політичної сили за допомогою військових чи контрольно-репресивних органів. Ці структури виступають або безпосереднім інструментом захоплення влади, або засобом психологічного тиску невеликої групи змовників на суспільство, керівну еліту та інститут влади [8, с. 131]. Тобто, не лише військові можуть виступати ініціаторами, організаторами та реалізаторами путчу, а й контрольно-репресивні органи, зокрема силові структури.

Виявити системні риси та сформулювати на цій основі визначення терміну такого виду внутрішнього збройного насилля, як громадянська війна, досить складно у зв'язку із значною різноманітністю підходів до розуміння цього явища в науковій літературі. На наш погляд, логічним буде піти шляхом виокремлення суттєвих характеристик цього феномену в різних, інколи навіть діаметрально протилежних визначеннях.

Однією з основних рис громадянської війни, що фігурує у визначеннях багатьох авторів є її політичний характер, що розкривається в протистоянні за державну владу, а також спрямованість боротьби на повалення існуючого режиму. Ця теза увійшла до дефініції Т. Гарра, який визначає громадянську війну як високоорганізоване політичне насилля з масштабною участю населення для повалення режиму або знищення держав, яке супроводжується суцільними актами насилля [26]. Ще глибше, а саме через зіткнення цивілізацій, розглядає аналізоване явище С. Хантінгтон [10]. Так, відомий представник цивілізаційного підходу зазначає, що громадянська війна – це боротьба всередині однієї країни за володіння політичною владою між представниками-прихильниками різних цивілізацій, культур та соціально-економічних систем.

У всіх наведених трактуваннях громадянська війна розглядається як внутрішньодержавне явище. На перший погляд, ця теза є очевидною та не викликає сумнівів. Однак під час більш детального аналізу це положення виявляється досить суперечливим з огляду на те, що в період безпосередньої реалізації громадянської війни держава досить часто розколюється на частини, підпорядковані протиборчим силам. У цьому контексті, професор політології Оксфордського університету С. Калівас конкретизував цю суттєву ознаку. На його думку, громадянською війною є «... збройна боротьба в межах визнаного суверенного суб'єкта між сторонами, які підпорядковані загальній владі тільки на самому початку військових дій» [11, с. 17]. Отже, дослідник концентрує увагу на тому, що суверенітет суб'єкта є визнаним як сторонами конфлікту, які належать до однієї держави, так і світовою спільнотою лише на початку протистояння, що є цілком логічним та вирішує окреслену вище проблему.

Дослідник з Гарвардського університету Д. Армітаж також зосереджується на уточненні розуміння громадянської війни як внутрішнього конфлікту. Він, продовжуючи думку С. Каліваса, говорить не просто про належність на початку конфлікту протиборчих сторін до єдиного суверенного суб'єкта, а про розкол суверенітету під час громадянської війни. Отож розуміння сутності громадянської війни Д. Армітажем сформульоване так: «організоване колективне насилля в межах єдиного державного устрою, що призводить до поділу суверенітету в боротьбі за владу» [12, с. 19]. Варто додати, що до основних характеристик аналізованого явища, на думку вченого, належить жорстокість, непередбачуваність та, як правило, відсутність логічного завершення.

Однією з ключових характеристик громадянської війни, яку обов'язково необхідно враховувати під час встановлення сутності аналізованого феномену, слід уважати антагоністичний характер протистояння. Так, громадянську війну зараховують до політичних конфліктів «з нульовою сумою». Це означає, що протиборчі сторони не мають жодної можливості вирішити протиріччя шляхом компромісу, оскільки їхні позиції діаметрально протилежні та взаємозаперечні. А відтак перемога одного з учасників конфлікту неодмінно зумовлює поразку іншого. Громадянська війна найчастіше починається в той момент, коли діючі в суспільстві сили досягають такого стану, за якого реалізація інтересів однією з конфліктуючих сторін виключає можливість досягнення своїх цілей іншою стороною [27, с. 77].

Слід додати, що одним із чинників, що впливає на радикалізацію та антагонізацію позицій у межах громадянської війни, є безпосередня ідентифікація себе сторонами конфлікту. Певна частина учасників протистояння асоціює себе з державою, державними інститутами та стабільністю, яку потрібно підтримати або відновити. Саме така ідентифікація й сприяє підвищенню рівня жорстокості та готовності виконувати жорсткі накази. Інша сторона асоціює себе з народом чи окремою соціальною групою та на певному етапі починає протиставити себе й свої інтереси урядовій політиці та владній еліті [28, с. 42].

Однак, очевидним є те, що такий вид збройного насилля, як громадянська війна, розгортається між урядовими структурами, з одного боку, та опозиційними соціальними групами – з іншого. На наш погляд, останню тезу можна вважати ще однією суттєвою характеристикою аналізованого феномену. Так, на зазначену особливість указує у своєму широкому визначенні й професор політології Пенсильванського університету Н. Самбаніс: громадянська війна – «... конфлікт, який відповідає таким характеристикам: 1) відбувається в межах держави, що входить до міжнародної системи; 2) організовані в політичному і воєнному відношенні сторони відкрито заявляють про свої політичні наміри; 3) однією з протиборчих сторін виступає уряд; 4) територія держави охоплена воєнними діями; 5) протиборчі сторони представлені політичними групами й партіями, а не злочинними угрупованнями та бандами» [13, с. 829].

З огляду на те, що однією зі сторін громадянської війни є уряд та його структури, цілком логічно, що на його боці безпосереднім реалізатором збройного насилля виступають державні силові структури. Подібна логіка прослідковується й у визначенні, представленому в електронному словнику дефініцій Уппсальського університету. Зокрема, тут зазначено, що громадянська війна – це «...недержавний конфлікт із приводу протиріччя щодо влади або територій із застосуванням збройної сили між воєнними формуваннями щонайменше двох протиборчих сторін (одна з яких – держава, інші – недержавні актори)...» [9].

Досить дискусійною є й сама назва аналізованого виду збройного насилля – громадянська війна. Розходження позицій різних дослідників тут пов'язане з теоретичною проблемою визнання зазначеного феномену як війни. Одним із перших у середині XIX ст. визначив громадянську війну саме як війну американський юрист Ф. Лібер. Він підготував історико-юридичне дослідження, основні положення якого в 1863 р. увійшли до офіційного документа – «Інструкції польовим військам США». За логікою Ф. Лібера, громадянська війна – це «... війна, що ведеться в межах однієї держави двома або більше сторонами, кожна з яких прагне до панування над усією країною й уявляє себе єдиним володарем права законно нею управляти» [23, с. 46].

Однак, у міжнародному гуманітарному праві трактовка громадянської війни, саме як війни, чітко не виписана і сьогодні. Так, у 1912 р. на IX Міжнародній Конференції Червоного Хреста було запропоновано підготувати проект, згідно з яким на громадянські війни поширювались би положення Женевської конвенції 1864 р. про поліпшення долі поранених

на полі бою. Однак цей проект так і не було розроблено та прийнято ні на X Міжнародній Конференції Червоного Хреста в 1921 р., ні на наступних конференціях цієї неурядової міжнародної організації [23, с. 46].

У подальшому зазначена проблема була порушена на міжнародному рівні лише після Другої світової війни. Так, основні положення щодо гуманітарного регулювання під час громадянської війни ввійшли до запропонованого Міжнародним комітетом Червоного Хреста проекту Женевської конвенції 1949 р. Однак через побоювання провідних країн, зокрема США, Англії та Франції, що цей документ можна буде застосовувати з метою виправдання повстань, військових переворотів, путчів тощо, саме словосполучення «громадянська війна» було вилучено. Цю термінологічну прогалину було ліквідовано аж у 1977 р. за допомогою прийняття Додаткових протоколів до Женевської конвенції 1949 р. [27, с. 81].

У межах зазначених вище документів у міжнародне гуманітарне право вводилось поняття «збройний конфлікт неміжнародного характеру». Відповідно, до Протоколу II, під термін «громадянська війна» підпадають збройні конфлікти, які «відбуваються на території будь-якої держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні й погоджені військові дії й застосовувати положення Протоколу II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру» [27, с. 81].

Із загального змісту цього документа випливає, що основною кваліфікаційною характеристикою належності певного виду збройного насилля до збройного конфлікту неміжнародного характеру є реалізація сторонами протистояння громадського порядку на підконтрольній території. Наголосимо, що за умови встановлення такого контролю сторонами конфлікту офіційно набувають статусу сторони збройного конфлікту, навіть якщо вони не мають суверенітету та міжнародного визнання. У всіх інших випадках угруповання, що вдалося до збройного протистояння, вважається злочинним і підпадає під дію кримінального законодавства.

Однак зазначене не зняло проблему чіткого розрізнення понять «громадянська війна» та «збройний конфлікт неміжнародного характеру». Додамо, що навіть самі представники Міжнародного Комітету Червоного Хреста досить часто використовують як перший, так і другий термін у своїх роз'ясненнях положень Додаткового протоколу II. На наш погляд, за своїм соціально-політичним змістом громадянська війна є неміжнародним збройним конфліктом, але не кожен подібний конфлікт є громадянською війною.

На основі всебічного, комплексного аналізу проведеного нами у попередніх дослідженнях [27, с. 84] було встановлено, що з погляду конфліктологічної парадигми громадянську війну слід визначати як: а) конфлікт, спричинений ескалацією ідеологічного протистояння політичних сил у боротьбі за владу; б) конфлікт, у якому основним засобом виступає збройне насилля; в) конфлікт, що блокує попередню форму існування системи й у такий спосіб створює для останньої умови вибору нового способу життя (з огляду на цю тезу, громадянську війну варто розглядати і як необхідний етап переходу системи з одного стану в інший); г) модель розвитку конфлікту, оскільки характеризується взаємодією сторін, за якої учасники не прагнуть тільки до «перемоги» над стороною-суперником, для чого застосовують політичні й збройні засоби в боротьбі за владу.

На основі з'ясованих вище системних рис аналізованого явища можна запропонувати комплексний термін. Отже, громадянська війна – це кризова модель розвитку політичного конфлікту, що відображає екстраординарний етап зміни суспільної-політичної системи держави й спричинений антагоністичними протиріччями, і в якому протиборчі

сторони, ідентифікуючи себе з державними інститутами або з народом / частиною народу, за допомогою збройного насилля спрямовують свої дії на захоплення / збереження влади, повалення / консервування чинних політичних структур, політичного й фізичного знищення супротивника.

В академічному середовищі дискусійною залишається проблема визначення такого виду збройного насилля, як революція. На сьогодні найбільш поширеними є дефініції революції, запропоновані С. Хантінгтоном та Т. Скочпол. Переважна більшість дослідників кінця ХХ – початку ХХІ ст. беруть за основу визначення цих авторів, або розширюючи, або критикуючи їх [29; 30; 31; 32].

С. Хантінгтон ще у 1960-х роках сформулював одне з найбільш цитованих визначень революції: «швидка, фундаментальна та насильницька зміна внутрішнього становища країни, панівних цінностей та міфів суспільства, його політичних інститутів, соціальної структури, керівництва, діяльності влади та політики». У більш пізніх роботах дослідник додав у визначення разом з процесом руйнування процес створення нового. Так, автор зазначав, що «повномасштабна революція пов'язана зі швидким та насильницьким руйнуванням існуючих політичних інститутів, з мобілізацією нових груп в політику та зі створенням нових політичних інститутів» [10, с. 264].

Основною сутнісною рисою революції, що відрізняє її від інших видів внутрішнього збройного насилля, для Т. Скочпол є структурні зміни. На її думку, «соціальні революції – це швидкі, фундаментальні трансформації суспільного стану та класових структур; вони супроводжуються класовими повстаннями знизу та частково проводяться через них». «Суспільні революції відрізняються від інших конфліктів та трансформують процеси, найперше, комбінацією двох умов: збігом змін у соціальній структурі й класовими повстаннями; та збігом політичної й суспільної трансформації», – пише дослідниця [14, с. 4].

Дж. Пейдж, по суті, перегорнув указані визначення, назвавши соціально-політичні перетворення наслідком змін у ціннісних орієнтирах, що поширені в суспільстві. Так, дослідник зазначав, що «революція – це швидка й фундаментальна трансформація в категоріях соціального життя та свідомості, метафізичні припущення, на яких ці категорії базуються, та владні відносини, у яких вони виражаються, є результатом поширеного в народі визнання утопічних альтернатив сучасному соціальному порядку» [15, с. 24]. Ч. Тіллі загалом погоджується з наведеним визначенням, додаючи лише те, що революція: «є силовим переміщенням влади в державі, у якій, як мінімум, два очевидних блоки претендентів демонструють несумісні вимоги по управлінню країною» [16, с. 156].

Значна кількість визначень революції призвела до того, що ряд дослідників відмовились від пошуку універсального поняття й пішли шляхом формулювання складених та описових термінів. Зокрема, А. Майер під революцією розуміє два, або навіть три різних процеси, що, як правило, розглядають разом. «Перший – це руйнування старого порядку або старої політичної системи; другий – створення нової; третій – неминучий період хаосу між ними» [33, с. 275–276]. П. Калверт вважає, що аналізований феномен має чотири складові, а саме: повстання, перебудову державного устрою, насилля та докорінні зміни в суспільстві [34, с. 143–144].

Відомий американський дослідник Дж. Голдстоун заради точного відображення системних рис запропонував чотири терміни: «великі революції», «політичні революції», «соціальні революції», «елітарні революції». До «великих революцій», на думку автора, належать події, що призвели до зміни як політичних інститутів, так і економічних та соціальних структур суспільства. Так само «політичні революції» змінюють лише політичні інститути, а «соціальні революції» пов'язані з незалежним виступом нижчих класів.

«Елітарні революції» – широкомасштабні реформи, реалізовані елітами, які керують мобілізацією мас [18].

Наведені вище терміни, ще раз доводять розмитість розуміння революції сучасними дослідниками, а також відсутність чітких критеріїв відмежування її від інших видів внутрішнього збройного насилля. У цьому контексті польський соціолог П. Штомпка виділяє два великі напрямки серед теорій революції: історіософський та соціологічний. Представники першого, по суті, вивчають розрив у довготривалому історичному процесі. Другого – акцентують увагу на внутрішніх процесах, що відбуваються через масові соціальні рухи та призводять до кардинальних змін в основних соціальних структурах. На думку автора, «сучасне визначення революції зумовлюється обома охарактеризованими вище традиціями і є синтезом їхніх основних ідей, зокрема уявлення про фундаментальний характер змін, що охоплюють широку соціальну сферу, а також про масову мобілізацію, стрімкі темпи й раптовість самого ходу змін» [24, с. 189].

Важливими, на нашу думку, є виокремлені в роботах П. Штомпки характеристики, які відрізняють революцію від інших видів соціальних змін. По-перше, революція впливає на всі сфери та рівні суспільства, зокрема на економіку, політику, культуру, соціальну організацію та повсякденне життя. По-друге, зміни в цих сферах є фундаментальними, вони зачіпають основи функціонування суспільства. По-третє, революційні трансформації обов'язково мають швидкий характер. По-четверте, революція є найбільш характерним та очевидним проявом змін, а період їх проходження – винятковим та пам'ятним. По-п'яте, революція провокує не типові реакції в її учасників та свідків, а саме вибух масової активності, відчуття радості, надії, оптимізму, сили та могутності, набуття сенсу життя та утопічне, райдужне бачення майбутнього [24, с. 189].

Цінним для нашого дослідження з робіт П. Штомпки є його чіткий виклад відмінностей революції від інших подібних видів внутрішнього збройного насилля. На думку дослідника, державний переворот – це лише зміна правлячої групи без докорінної трансформації соціальної та політичної системи. Те саме стосується й путчу, який розглядається лише як захоплення влади військовою елітою. Повстання, як масовий виступ населення проти влади, може призвести лише до часткових, неглибоких змін у вигляді поступок. Громадянська війна характеризується силовим зіткненням соціальних угруповань, метою яких найперше є здобуття влади, а не докорінні, системні зміни. П. Штомпка наголошує, що названі вище види досить часто супроводжують революцію, особливо напочатку або наприкінці, однак не є безпосередньо нею [498, с. 370].

На основі проведеного аналізу визначень для нас стає очевидним, що процес пошуку системних рис революції та будь-якого іншого виду збройного насилля раціонально побудувати відповідно до логіки, запропонованої Ч. Джонсоном. Дослідник намагався врахувати роль індивідів та груп, аномальну ситуацію, що підштовхнула індивідів діяти відповідним чином та фактор випадковості. Відповідно, ми вважаємо, що слід урахувати як особистісний фактор та повсякденне життя мас, так і об'єктивні обставини в глобальному значенні. І в цьому ми спираємось на світ-системний підхід І. Валлерстайна. Окрім того, обов'язково слід звертати увагу на чинник випадковості [17, с. 313].

З огляду на вищезазначене, маємо можливість сформулювати наступне визначення, що увібрало в себе ключові системні риси аналізованого феномену. Революція – це вид масового внутрішнього збройного насилля, що виникає за умов невдоволення значної кількості населення своїм повсякденним життям через особливості внутрішньої та зовнішньої (глобальної) соціально-політичної системи, наявності лідерів і відповідної випадкової ситуації, та призводить до швидких, фундаментальних змін у всіх сферах суспільства, зокрема в інститутах політичної взаємодії та масовій свідомості.

Таким чином, виходячи із системних рис усі види внутрішнього збройного насилля можна розподілити на дві категорії. До першої належатиме насилля, що застосовується з ініціативи державних структур. Цей вид характерний для недемократичних політичних режимів та має назву репресії й терор. До другої належать усі інші види, в яких ініціатором застосування зброї є різні групи населення. Остання категорія також має свою структуру. Бунт, повстання та збройний заколот не призводять до суттєвих політичних змін, їх застосування провокують певні дій правлячої особи або еліти, а наслідком можуть бути незначні політичні зміни у вигляді поступок. Метою збройного зіткнення у межах громадянської війни є захоплення/збереження влади, повалення/консервування політичних структур. По суті, громадянська війна веде до суттєвих суспільно-політичних трансформацій, однак опосередковано. На відміну від революції, у результаті якої відбуваються швидкі фундаментальні зміни в усіх сферах життя суспільства. На наш погляд у подальшому логічним було б застосувати результати розвідки у межах протистояння інформаційній агресії російської федерації.

Список використаної літератури

1. Требін М. Армія і політика : історична ретроспектива взаємодії. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4/5. С. 141–153.
2. Балацька О. Б. Політичне насилля як політико-культурний феномен : специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
3. Меженська О. В., Вовк С. О. Державний переворот : насильницький спосіб переформатування влади : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 232 с.
4. Томчук І. О. Порівняльно-правова характеристика відповідальності за злочини проти національної безпеки за вітчизняним та зарубіжним кримінальним законодавством. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 3. С. 189–194.
5. Шляхтун П. П. Конституційне право : слов. термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
6. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 3 : Історія державного управління. С. 537–539.
7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
8. Ткач О. І., Костів. П. Р. Політологія. Термінологічний словник : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2012. 196 с.
9. Definitions. Department of Peace and Conflict Research. URL : <http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/>. (date of access: 22.09.2023).
10. Huntington S. P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven : Yale University Press, 1968. 373 p.
11. Kalyvas S. N. *The logic of violence in civil war*. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2006. XVIII, 485 p.
12. Armitage D. *Civil war and revolution : What can the study of civil war bring to our understanding of revolutions?* URL : https://scholar.harvard.edu/armitage/files/civil_war_and_revolution_agora.pdf (date of access: 22.09.2023).
13. Sambanis N. What is civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition. *J. Conflict Resolut.* 2004. Vol. 48. № 6. P. 814–858.
14. Skocpol Th. *States and Social Revolution : A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. N.Y. : Cambridge University Press. 1979. 321 p.
15. Paige J. Finding the Revolutionary in the Revolution : Social Science Concepts and the Future of Revolution. *The Future of Revolutions : Rethinking Radical Change in the Age of Globalization* / ed. by J. Foran. London : Zed Books, 2003. P. 19–32.

16. Tilly C. Regimes and Repertoires. London ; Chicago : University of Chicago Press, 2006. 543 p.
17. Wallerstein I. World-System Analysis / Giddens A. and J.H. Turner (eds.). Social Theory Today. Cambridge : Polity Press, 1987. P. 309–324.
18. Goldstone J. Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory. *Annual Review of Political Science*. 2001. Vol 4. P. 139–187.
19. Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів : Колір ПІРО, 2020. 799 с.
20. Бадер А. В. Види внутрішньополітичного збройного насилля: термінологічний аналіз. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 153. С. 410–414.
21. Bader A. Repressions as a type of international political armed violence. *Slovak international scientific journal*. 2020. №38. Vol. 1. P. 51–53.
22. Щорічник СІПРІ 2015. озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Київ : Заповіт, 2016. 688 с.
23. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.
24. Sztompka P. The Sociology of Social Change. New York : Wiley-Blackwell, 1993. 368 p.
25. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія : дослідження структур, мотивів і результатів. Пер. з 2-го англ. вид. Київ : АртЕк, 2001. 224 с.
26. Gurr T. Why Men Rebel. Princeton : Princeton University Press, 1974. Vol. XI. 11 p.
27. Вовк С. О. Громадянські війни : генеза, сутність, наслідки. Старобільськ : Гельветика, 2017. 304 с.
28. Павлятенко В. Політичне насилля і маніпулювання цінностями . *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2011. Вип. 4 (54). С. 38–48.
29. Encyclopedia of sociology / ed. by Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery. 2nd ed. N.Y. : Macmillan Reference USA, 2000. Vol. 4. 345 p.
30. Foran J. Taking Power. On the Origins of Third World Revolutions. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 289 p.
31. The Blackwell Encyclopedia of Sociology / ed. by G. Ritzer. Blackwell : Publishing, 2007. 432 p.
32. The Concise Encyclopedia of Sociology / ed. by G. Ritzer, J. Ryan. Blackwell Publishing Ltd, John Wiley & Sons. 2011. 321 p.
33. Meyer A. The function of ideology in the Soviet political system. *Soviet Studies*. 1966. Vol. 17. № 3. P. 274–279.
34. Calvert P. Revolution. London : Praeger, 1970. 468 p.

SUBSTANTIAL AND TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF TYPES OF INTERNAL ARMED VIOLENCE

Anton Bader, Svitlana Vovk

SU “Lugansk Taras Shevchenko National University”

Koval str., 3, 36003, Poltava, Ukraine

The article states that the emergence and spread of modern information and telecommunication technologies has provided ample opportunities for disguising open external aggression as various types of internal political armed violence. It is emphasized that in 2014, Ukraine experienced a similar situation, namely the hidden aggression of the Russian Federation, which was accompanied by significant manipulative pressure. It is noted that the justifications broadcast by Russia for a full-scale invasion in 2022 are also based on the manipulation of the concepts of “coup d'état”, “military coup”, “civil war”, etc. It was emphasized

that the problem of supporting information hygiene and the formation of critical thinking of citizens is relevant for our state. It is indicated that this is absolutely impossible without establishing systemic features and formulating clear definitions of various types of internal armed violence.

In intelligence based on systemic features, all types of domestic armed violence were divided into two categories. The first includes violence, which is used at the initiative of state structures. It is noted that this type is characteristic of non-democratic political regimes and is called “repression” and “terror”. The second includes all other types in which different groups of the population are the initiators of the use of weapons. It is indicated that the last category also has its own structure. It is emphasized that rebellion, rebellion and armed insurrection don’t lead to significant political changes, their use provokes certain actions of the ruling person or elite, and the result can be minor political changes in the form of concessions. It is emphasized that the goal of an armed conflict within the framework of a civil war is to seize/preserve power, overthrow/preserve political structures. It was established that the civil war leads to significant socio-political transformations, but indirectly. In contrast to the revolution, which results in rapid fundamental changes in all spheres of society.

Key words: armed violence, types of internal armed violence, repression and terror, rebellion, uprising, armed rebellion, coup d'état, civil war, revolution.